

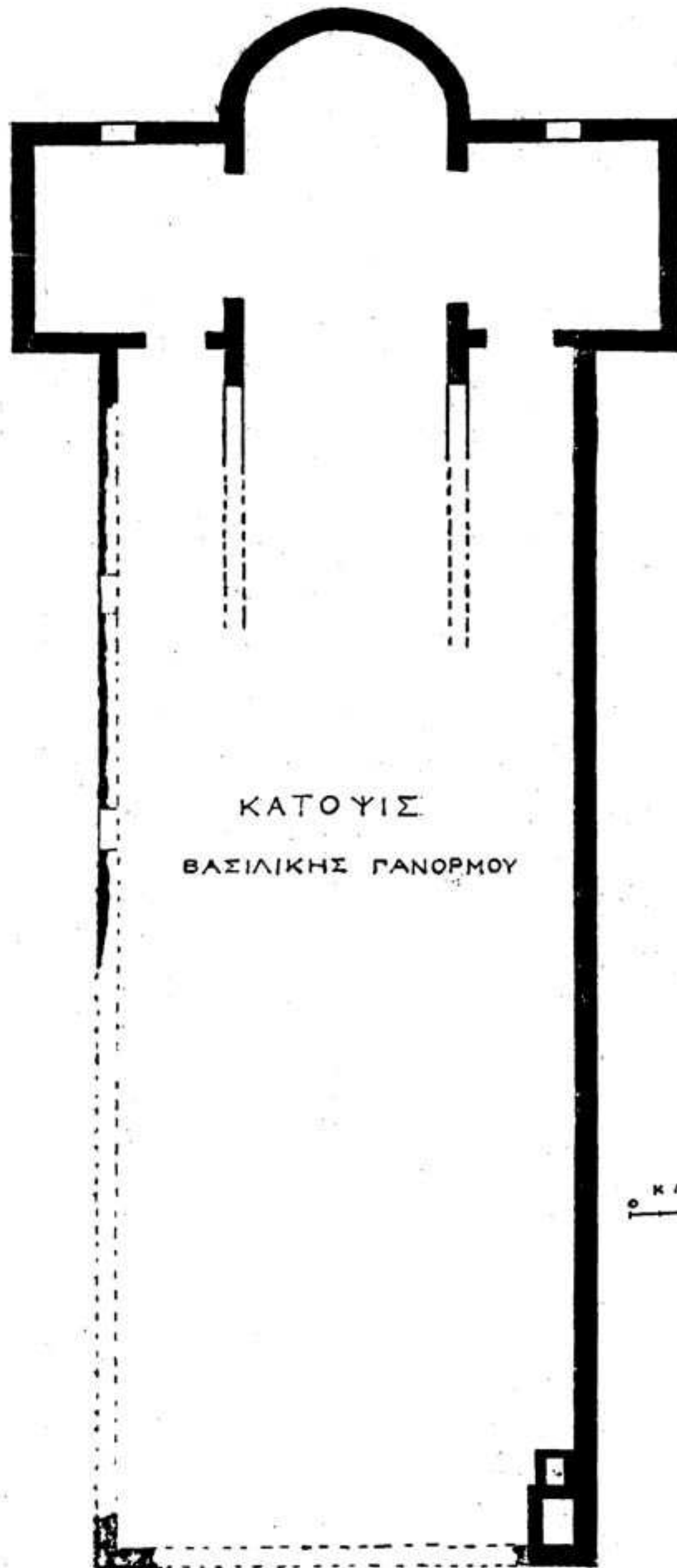
Χ Ρ Ο Ν Ι Κ Α

ΜΙΑ ΣΗΜΑΝΤΙΚΗ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΚΑΛΥΨΙΣ: ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΕΝ ΠΑΝΟΡΜΩ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ ΚΡΗΤΗΣ.

Όλιγον ἔξω καὶ ΝΔ τῆς κώμης Πανόρμου τῆς ἐπαρχίας Μυλοποτάμου Ῥεθύμνης καὶ εἰς θέσιν «Ἁγία Σοφία» ἀνεκαλύφθη κατ' Ἀπρίλιον τοῦ 1948 σπουδαία παλαιοχριστιανικὴ Βασιλικὴ τοῦ Ε' ἢ ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος. Ἀφορμὴν διὰ τὴν ἀνακάλυψιν ἔδωκεν εἰς τὸν γράφοντα, ὑπηρετοῦντα εἰς τὸ ἐν Πανόρμῳ παράρτημα τοῦ Γυμνασίου Ῥεθύμνης, κορινθιακοῦ ῥυθμοῦ κιονόκρανον κατακείμενον ἀπὸ τῆς πρὸ ἐτῶν ἀνευρέσεώς του ἐπὶ ἀγροῦ τῆς ὡς ἄνω περιοχῆς : αἱ περισυλλεγεῖσαι πληροφορίαι ἔφερον τοῦτο ὡς εὐρεθὲν ἐκεῖ που εἰς βάθος δύο μέτρων καὶ πλησίον ἀρχαίου τάφου. Εἰς ἀπόστασιν ὀγδοήκοντα περίπου μέτρων νοτιώτερον τοῦ κιονοκράνου τούτου καὶ ἐπὶ τοποθεσίας δεσποζούσης καὶ παρεχούσης εὐρείαν θέσιν τόσον πρὸς τὴν θάλασσαν ὅσον καὶ πρὸς ὄλην σχεδὸν τὴν ἐπαρχίαν Μυλοποτάμου ἐγείρεται σύνηθες ἀγροτικὸν νεωτερικὸν εἰκονοστάσιον τιμώμενον ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ὁ περίξ χώρος ἦτο κατὰ μέρη λίθων προερχομένων προφανῶς ἐκ διαλύσεως τοίχων καὶ θάμνων μεταξὺ τῶν ὁποίων διεκρίνοντο ἠρειπωμένοι τινὲς τοῖχοι. Ὑπὸ τὸ εἰκονοστάσιον ὁμῶς διεγράφετο σαφῶς εὐρεία ἀψὶς καὶ ὁ προσεκτικὸς παρατηρητὴς θὰ ἠδύνατο νὰ παρακολουθήσῃ κατ' ἀκολουθίαν ἐπιμήκεις τοίχους κατακεχωσμένους ἐν μέρει ὑπὸ σωροὺς λίθων. Αἱ παρατηρήσεις αὗται μὲ ἔφερον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χώρος περιεῖχε μέγαν ναόν, ὅστις, ἂν ἔκρινέ τις ἐκ τοῦ κιονοκράνου, θὰ ἔδει νὰ ἦτο παλαιοχριστιανικὸς. Οἱ ἐπιχώριοι δὲν ἠγνόουν τὴν ὑπαρξίν παμπαλαίου καὶ παμμεγίστου ναοῦ κατὰ τὸν χώρον τοῦτον, τιμωμένου ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ τοῦτο διότι διεσφύζετο ζωηρὰ ἢ παράδοσις καὶ λόγῳ ταύτης ἀνιδρῦθη τὸ εἰκονοστάσιον. Διηγοῦντο μάλιστα συγκεκριμένως, ὅτι στρατιώτης ἐκ Πανόρμου εὐρισκόμενος τὸ 1922 εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἤκουσε παρὰ Τούρκου (Τουρκοκρητὸς ;), πληροφορηθέντος τὴν ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης καταγωγὴν του, ὅτι ἀπὸ παλαιᾶς παραδόσεως ἐγνώριζε τὴν ὑπαρξίν ἐκεῖ παναρχαίας ἐκκλησίας, τῆς μεγαλυτέρας, ὡς διετείνεται, ἐκκλησίας τῆς Ἀνατολῆς «μὲ ἑκατὸ πόρτες». Παρὰ ταῦτα οἱ ἐπιχώριοι ἐξελάμβανον τοὺς διαφαινόμενους ἐπιμήκεις τοίχους ὡς περίβολον ἐξαφανισθείσης ἐκκλησίας.

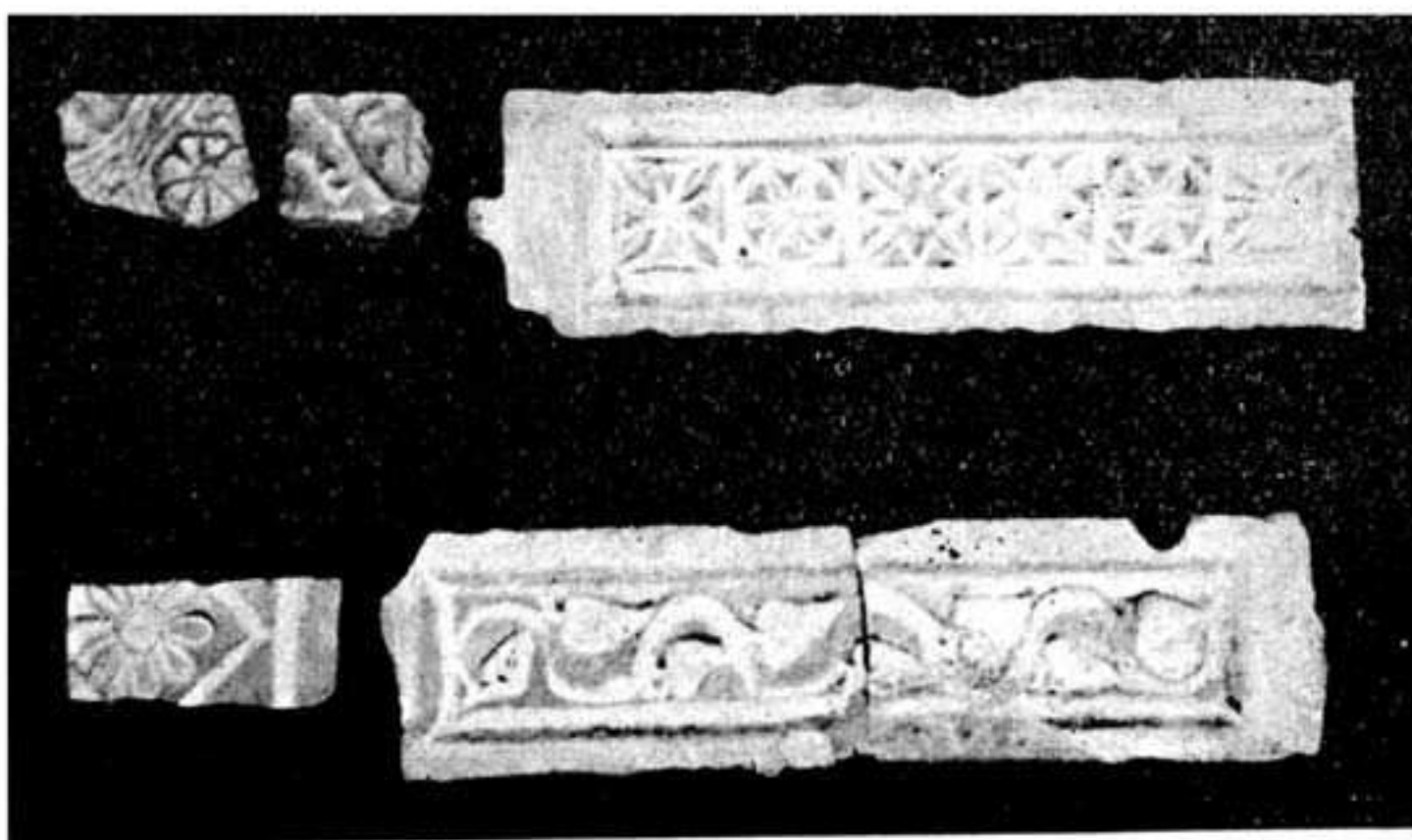
Πρὸς ἐξακρίβωσιν τῆς ὀρθότητος τῆς γενομένης ὑποθέσεως καὶ ἵνα προλειανθῇ τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἀρχαιολ. ἔρευναν ἔκρινα σκόπιμον νὰ προβῶ μετὰ τῆς δεούσης προσοχῆς εἰς δοκιμαστικὴν ἀνίχνευσιν, βοηθούμενος εἰς τοῦτο ὑπὸ ὀμάδος μαθητῶν τοῦ σχολείου μου, πάνυ προθύμως προσφερθέντων. Τὸ πόρισμα ἀκόλουθως τῆς ἀνιχνεύσεως ταύτης θὰ ἔθετον ὑπ' ὄψει τῆς ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας. Δι' ἐπιφανειακῆς κατὰ τὸ πλεῖστον σκαφῆς ἐξηκριβώθησαν οὕτω, τὰ ἀκόλουθα :

Ὁ ναὸς εἶναι πράγματι λίαν ἐκτεταμένος καὶ τοῦ τύπου τῶν γνωστῶν τρικλιτῶν (δρομικῶν) Βασιλικῶν, ἐμφανίζει δὲ τὴν ἰδιορρυθμίαν τοῦ σχηματισμοῦ κατὰ σχῆμα Τ διὰ τῆς ἐκατέρωθεν προεκτάσεως, πέραν τῶν ἐξωτερικῶν τοίχων τῶν κλιτῶν, τῶν διαμερισμάτων τῶν «παστοφορίων» (τὰ ὁποῖα ἐπέχουν τὴν θέσιν Προθέσεως καὶ Διακονικοῦ) : βλ. σχέδιον τῆς κατόψεως τῆς Βασιλικῆς.

ΚΑΤΟΥΙΣ
ΒΑΣΙΛΙΚΗΣ ΓΑΝΟΡΜΟΥ

ΚΛΙΜΑΣ
0 5

Κιονόκρανα καὶ γλυπτὰ τεμάγια
ἐκ τοῦ τέμπλου τῆς Βασιλικῆς Πανόρμου.

Οὕτω ὁ ναὸς ἐμφανίζει, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ μέρος, τὴν σπανίαν μορφήν τῆς Βασιλικῆς τοῦ Δουμετίου τῆς Νικοπόλεως, ἣτις μόνον εἰς δύο εἰσέτι Βασιλικὰς ἀπαντᾷ (Γ. Σωτηρίου, Χριστιανικὴ καὶ Βυζαντινὴ Ἀρχαιολογία, Α', Ἀθῆναι 1942, σ. 301). Ἡ ἀψὶς τοῦ Ἱεροῦ Βήματος ἀπεκαλύφθη ἡμικυκλική, μετὰ τοῦ προεξέχοντος ἐξωτερικῶς κύκλω κρηπιδώματος αὐτῆς. Ἡ ἀνίχνευσις περαιτέρω ἔδειξεν, ὅτι τὰ ἑκατέρωθεν τοῦ Ἱ. Βήματος παστοφορία μορφοῦνται ἰσομέτρως ὡς τετράγωνα δωμάτια, ἐπικοινωνοῦντα πρὸς τοῦτο δι' εὐρέων ἀνοιγμάτων. Οἱ διαχωριστικοὶ τοῖχοι σφύζονται εἰς μικρὸν μόνον ὕψος, διατηροῦνται δὲ τὰ κατώφλια τῶν ἀνοιγμάτων. Τὸ Ἱ. Βῆμα μετὰ τῶν παστοφορίων ἔχει δάπεδον ὑπερέχον τοῦ δαπέδου τοῦ κυρίως ναοῦ, ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν, τῶν ὁποίων ἓν μέρος ἀνεκαλύφθη κατὰ χώραν, ἀλλὰ εἰς τεμάχια. Ἀνεκαλύφθησαν ἐπίσης αἱ ἑκατέρωθεν τῆς Ὠραίας Πύλης θύραι τῶν παστοφορίων μετὰ τῶν κατωφλίων αὐτῶν, δι' ὧν τὰ διαμερίσματα ταῦτα ἐπικοινωνοῦν μετὰ τῶν πλαγίων κλιτῶν τοῦ Ναοῦ. Πολύ πιθανὸν ὑπάρχει κρύπτη ὑπὸ τὸ Ἱερὸν, διότι τὸ δάπεδον τοῦ πρὸς Β παστοφορίου ἔχει καθιζήσει ἰσχυρῶς κατὰ δὲ τὸν βόρειον τοῖχον τούτου, ἐξωτερικῶς καὶ εἰς βάθος, διαφαίνεται πυλίσκη, τῆς ὁποίας τὸ τοξωτὸν ὑπέρθυρον εὐρίσκεται χαμηλότερον τοῦ δαπέδου τοῦ Ἱεροῦ. Διὰ κρούσεως ἐπὶ τοῦ τελευταίου ἀντιλαμβάνεται τις ὅτι κρύπτονται κάτωθεν κοῖλοι χῶροι. Διεπιστώθησαν ἐπὶ πλεόν δύο μικρὰ ἀνοίγματα, ἓν εἰς ἕκαστον τῶν βορείων τοίχων τῶν παστοφορίων, πολὺ πιθανὸν ὑπηρεσιακαὶ εἰς ταῦτα εἴσοδοι. Ἡ ὑπαρξὶς κλιτῶν διεπιστώθη ἐκ τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἀρχῆς τῶν στυλοβατῶν, οἵτινες συνεχίζουσιν τοὺς ἑκατέρωθεν τοῦ Ἱεροῦ προεκτεινομένους ἐπ' ὀλίγον τοίχους, περαιτέρω ὅμως ἀνίχνευσις τούτων δὲν ἐγένετο. Παρηκολουθήθη δι' ἐπιφανειακῆς σκαφῆς ὁλόκληρος ὁ πρὸς νότον τοῖχος μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ Ναοῦ: οὐδαμοῦ διακρίνεται ἀνοίγμα ὡς θύρα. Ἀντιθέτως καὶ ἄνευ σκαφῆς ἦσαν καταφανεῖς δύο θύραι κατὰ τὸν βόρειον τοῖχον, κεκλεισμέναι προχείρως διὰ λίθων. Διὰ τῆς ἀνευρέσεως καὶ τῶν δύο πρὸς δυσμὰς γωνιῶν διεπιστώθησαν αἱ διαστάσεις τούτου, ὄντως ἀξιοσημείωτοι: συνολικὸν μῆκος μετὰ τῆς ἀψίδος 53 μ., πλάτος κατὰ τὰ κλίτη 15 μ. Ἡ δυσαναλογία μήκους καὶ πλάτους, ἢ ἀνεύρεσις κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν δύο δεξιαμενίσκων—νιπτῆρων;—καὶ ὀλίγον περαιτέρω, παραλλήλως πρὸς τὸν νότιον τοῖχον, ἀρραβδώτου κίονος, κατὰ χώραν ἴσως καταπεσόντος, καὶ ἐνὸς ἀπλῶς κεκοσμημένου ἐπικράνου, ἀποδεικνύουσιν τὴν ὑπαρξὶν αἰθρίου, τοῦ ὁποίου αἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις δὲν κατέστη δυνατόν νὰ διακριβωθοῦν. Ὅμοίως λανθάνει ὁ ἀπαραίτητος βεβαίως εἰς τὰς παλαιοχριστιανικὰς Βασιλικὰς νάρθηξ. Δὲν διηκριβώθη ἐπίσης, ἂν ὑπάρχουν κεχωρισμένα παραρτήματα τοῦ ναοῦ (Βαπτιστήριον, Διακονικὸν ἢ ἄλλο τι) ἐν ἐπαφῇ μὲ τὸ δυτικὸν τμήμα τοῦ Ναοῦ, διότι αἱ καλύπτουσαι ἐπιχώσεις δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἄνευ βαθείας σκαφῆς διερεύνησιν.

Ἡ δόμησις τῶν τοίχων ἐγένετο κατὰ τὸ ἀργολιθοδομικὸν σύστημα, χρησιμοποιοῦνται ὡς συνεκτικῆς ὕλης ἀφθόνου ἀσβέστου. Ἡ παρουσία πλήθους πλίνθων κατὰ καὶ περὶ τὴν οἰκοδομὴν ὑπεμφαίνει ἴσως τὴν χρησιμοποίησιν τούτων ὡς παρεμβλήτου δομικοῦ στοιχείου εἰς τὴν ἀργολιθοδομήν. Παραστάδες, κατώφλια, ὑπέρθυρα κατεσκευάσθησαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ ξεστοῦ πορολίθου. Κατὰ τὴν ἀνατολικὴν κυρίως πλευράν, ἐξωτερικῶς, διασφύζεται μέρος τοῦ ἐπικαλύπτοντος τοὺς τοίχους ἐπιχρίσματος, διακοσμουμένου κατὰ ζώνας χαρακτὰς μετὰ λοξῶν διπλῶν παρενθέτων γραμμῶν. Διασφύζεται ἐπίσης πλῆθος τεμαχίων, ἐπιπέδων μὲ καμπύλα χεῖλη, ἐκ τῶν κεράμων τῆς ὀροφῆς.

Ἐκ τῶν γλυπτῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τοῦ λοιποῦ γλυπτοῦ διακόσμου

τοῦ ναοῦ μέρος ἀπέκειτο ἐπὶ τοῦ χώρου, μέρος ἀπεδόθη κατὰ τὴν γενομένην ἔρευναν, μέρος δὲ ἀνευρέθη ἐντὸς τῆς κώμοπόλεως μετακομισθὲν κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς. Τὰ σημαντικώτερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

Α) Τρία μεγάλα μαρμάρινα ἀκανθόσχημα κιονόκρανα χαρακτηριστικῆς παλαιοχριστιανικῆς τέχνης (βλ. πιν. Ι'). Τούτων τὰ δύο ἀνευρέθησαν κατὰ τὴν ΒΑ γωνίαν τοῦ νοτίου παστοφορίου, τὸ τρίτον δέ, ὡς ἐσημειώθη, ἀπέκειτο ἐπὶ παρακειμένου πρὸς Β ἀγροῦ. Δύο εἶναι ὅμοια πρὸς ἄλληλα καὶ ὡς πρὸς τὰς διαστάσεις (ὑψ. 0,42, πλ. 0,63) καὶ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα, φέρουν δὲ ἀμφότερα κατὰ τὸ μέσον τῆς ἐπιφανείας τῆς βάσεως ὀπὴν ἐμπολίου. Τὸ τρίτον εἶναι μεγαλύτερον (ὑψ. 0,49, πλ. 0,58 μ.) καὶ δὲν φέρει ὀπὴν ἐμπολίου. Προέρχονται τῶν ἐκ κιονοστοιχιῶν τῶν κλιτῶν, θὰ ἐστηρίζοντο δέ, ὅπως καὶ ἄλλα ὅμοια εἰσέτι κεκρυμμένα ἢ ἐξαφανισθέντα, ἐπὶ κορμῶν κίωνων ἀρραβδώτων καὶ μονολίθων, τμῆμα ἑνὸς τῶν ὁποίων ἀνευρέθη ἐρριμένον ἔξω τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ πρὸς Ν παστοφορίου. Τῶν κιονοστοιχιῶν ἀνευρέθησαν ἐπίσης δύο βάσεις οὐχὶ κατὰ χώραν, ἀλλὰ ἀποκείμεναι ἐντὸς τῆς κώμης : ἡ πρέλευσις των ἐβεβαιώθη ἐκ τοῦ ὅτι, ἡ μία τούτων ἀπέκειτο μετὰ γλυπτοῦ ἐπικράνου ὁμοίας τέχνης μὲ τὴν τῶν ἄλλων γλυπτῶν. Περὶ τοῦ κίονος (ὑψ. 1,50 μ.) καὶ τοῦ ἐπικράνου τοῦ αἰθρίου ἐγένετο ἤδη λόγος.

Β) Ἐκ τῶν γλυπτῶν τοῦ τέμπλου περισυνελέγησαν ἐνδιαφέροντα τεμάχια ἐκ μαλακοῦ ἐπιχωρίου λίθου, διὰ τῶν ὁποίων θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, ἀφοῦ προκύψουν διὰ τῆς ἀνασκαφῆς συμπληρωματικὰ στοιχεῖα, ἀναπαράστασις αὐτοῦ. Τὰ κυριώτερα εἶναι (βλ. πιν. Ι') : α) Δύο στυλίσκοι (πεσσοὶ τοῦ τέμπλου) διακόσμητοι ἐπὶ δύο πλευρῶν δι' ἔρποντος βλαστοῦ κισσοῦ καὶ σταυρῶν ἢ ῥοδάκων ἐγγεγραμμένων ἐντὸς κύκλων κατὰ τετραγωνικὰ πλαίσια. β) Ποικίλα τεμάχια, δυστυχῶς μικρά, ἐκ τῶν θωρακίων, τὰ πλεῖστα μετὰ ῥοδάκων ἐντὸς ῥόμβων ἢ μετὰ κυματοειδῶν γραμμῶν ἐν τεμάχιον, κεκοσμημένον ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς, φέρει βλαστὸν μετὰ φύλλου δρυός.

Γ) Ἐκ τοῦ ἄμβωνος προέρχεται ἀνάλογος πρὸς τοὺς ἀνωτέρω πεσσός, ἀλλὰ τριγωνικῶς, διὰ τὸν συνειρμὸν μὲ τὰ καμπυλούμενα θωράκια, ὀπισθεν μορφούμενος. Διακοσμεῖται διὰ σταυρῶν καὶ ῥοδάκων ἐντὸς τετραγώνων πλαισίων.

Δ) Δύο τμήματα κιονίσκων διασφζόντων τὸ κορινθιάζον κιονόκρανόν των καὶ τμῆμα τοῦ συμφυοῦς κορμοῦ των, μὲ ἐλισσομένας ῥαβδώσεις εἰς τὸ μεγαλύτερον καὶ ἄνευ ῥαβδώσεων εἰς τὸ ἄλλο. Τὸ πρῶτον φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ κιβωρίου τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς ἢ τοῦ ἄμβωνος ἢ, ἴσως, τοῦ τυχὸν ὑπάρχοντος προπύλου τῆς Ὁραίας Πύλης. Τὸ μικρότερον πιθανῶς ἀπειτέλει στήριγμα τῆς Ἀγ. Τραπεζῆς.

Ε) Ἐπίκρανον διαχωριστικοῦ πεσσοῦ διβήλου παραθύρου, σφζόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ καὶ κοσμούμενον διὰ φύλλων ἀκάνθης. Ἐν διαχώρισμα διβήλου παραθύρου ἐχρησιμοποιήθη ἐν Πανόρμῳ ὡς βαθμὶς κλίμακος οἰκίας.

Ζ) Ἐπίμηκες ὑπέρθυρον μὲ ἐλαφρὰν πρὸς τὰ ἄνω ἀναθύρωσιν, διασφζόμενον κατὰ τὰ 3/4.

Ὁ ὡς ἄνω προχείρως περιγραφεῖς γλυπτικὸς καὶ ἀρχιτεκτονικὸς διάκοσμος τοῦ Ναοῦ, τιθέμενος ὡς βάσις χρονολογήσεως ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ σχέδιον τῆς κατόψεως καὶ τὴν τεχνικὴν τῆς δομήσεως, δύναται καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς νὰ μᾶς ἀγάγῃ εἰς τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι εὕρισκόμεθα πρὸ Βασιλικῆς παλαιοχριστιανικῆς τοῦ Ε' ἢ τὸ βραδύτερον τοῦ ἀρχομένου ΣΤ' μ.Χ. αἰῶνος. Ὁ χρονολογικὸς οὗτος καθορισμὸς δὲν εἶναι ἄνευ σημασίας, διὰ τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον πάλαι ἔφερεν ὁ Ναός. Ἡ διάσωσις ἐν τῇ παραδόσει τοῦ ὀνόματος τῆς

*Αγ. Σοφίας, βάσει τῆς ὁποίας ἀνιδρύθη καὶ τὸ νεωτερικὸν εἰκονοστάσιον, εἶναι ἐνδεικτικὴ ἀπλῶς, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς ὅτι καθ' οὓς χρόνους ἀνιδρύετο ἡ μεγάλη ἐκκλησία πλῆθος ναῶν φερόντων τὸ ὄνομα τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀνιδρύντο κατὰ τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, ἵνα καὶ οὕτω ἐδραιότερον θεμελιωθῇ ἡ Ὁρθοδοξία, τῆς ὁποίας πρόσφατος ἦτο ὁ θρίαμβος ἐναντίον τοῦ Ἀρειανισμοῦ, ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο ἔφερεν ὁ μέγας καὶ προγενέστερος τῆς Ἁγ. Σοφίας τῆς Βασιλευούσης Ναὸς τοῦ Πανόρμου. Εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως καὶ εἰς ἄλλα τμήματα τοῦ ἐκτεταμένου Κράτους ἀνυμνήθη οὕτω ἐνεργῶς ὁ «ἀληθὴς Λόγος καὶ Σοφία τοῦ Θεοῦ» καὶ ἐτονώθη τὸ ὀρθόδοξον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἀνεγνώριζε τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον τοῦ Θεοῦ ὡς αὐτὴν τὴν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν ἢ, ὡς ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ ἐφέρετο, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν.

*Ἄλλ' ἀσφαλῶς ἐκ τοῦ μεγέθους τῆς οἰκοδομῆς καὶ τοῦ ποικίλου αὐτῆς διακόσμου, ὅστις θὰ ἀποδειχθῇ λαμπρότερος διὰ τῆς ἐπὶ θύραις ἀνασκαφῆς ἐκ μέρους τῆς Ἀρχαιολ. Ὑπηρεσίας, βεβαιῶνται ἐν κέντρον ἐντατικῆς χριστιανικῆς λατρείας κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικοὺς αἰῶνας κατὰ τὴν περιοχὴν τοῦ Ἀύλοποτάμου, ἐνθα κατὰ τὴν β' Βυζαντινὴν Περίοδον ἤκμασεν ἡ Ἐπισκοπὴ Ἀύλοποτάμου. Ὁ ναὸς ἄλλως εὐρίσκεται καθ' ὃν χώρον καὶ ἡ ἀρχαία πόλις Πάνορμος (βλ. ἐν τῷ παρόντι τόμῳ τῶν «Κρητ. Χρονικῶν σ. 360 κ.έ.), ὡς βεβαιῶνται ἀπὸ πολυάριθμα λείψανα οἰκημάτων, ἀπὸ τάφους καὶ κλητὰ εὐρήματα (ἀγαλιμάτια, ἀγγεῖα πήλινα διάφορα, λύχνους κλπ.) ἀνευρεθέντα εἰς τὴν κύκλῳ τοῦ Ναοῦ περιοχὴν. Ἴσως μέρος τῶν κτηρίων μάλιστα νὰ ἀνάγεται εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους καθ' οὓς ἀνιδρύθη ὁ Ναός. Ἄν ἡ χριστιανικὴ λατρεία διεδέχθη κατὰ χώραν τὴν παλαιότεραν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου μένει ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀβέβαιον, οὐδὲν ὁμως ἀποκλείει τὴν ἐκδοχὴν ὅτι ὁ Ναός διεδέχθη παλαιότερον ἐλληνικὸν Ἱερόν.

Κ. Δ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

Η ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΤΩΝ «ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΙΚΩΝ»

Ἡ ἀναχώρησις τοῦ κ. Βασ. Λαούρδα, μέλους τῆς Σ. Ε. τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» εἰς Ἀγγλίαν χάριν εὐρυτέρων σπουδῶν ἐστέρησε τὸ Περιοδικὸν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους τῆς πολυτίμου συνεργασίας του ὡς συντάκτου. Ὡς ἐκ τούτου ἐκρίθη ἐπιβαλλομένη ἡ συμπλήρωσις τῆς Σ. Ε. καὶ ἐπραγματοποιήθη μὲ τὴν συμμετοχὴν τοῦ κ. Κωνστ. Λασιθιωτάκη, μηχανικοῦ καὶ τοῦ κ. Ἰω. Παπαϊωάννου, δικηγόρου.